

СУБ'ЄКТИ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС

Конституція України проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності нашої держави. У період трансформації ринкової економіки в Україні перед державою постає низка важливих проблем, які потребують свого вирішення на законодавчому та практичному рівні у найкоротший термін.

Кожний громадянин є свого роду центром або вузлом різноманітних прав, як публічних, так і приватних. Він — член спілки або інших організацій, він — чоловік, батько або син, власник квартири, боржник за векселем або кредитор за іншими борговими зобов'язаннями тощо. Що стає з усіма цими правами та обов'язками громадянина в момент його смерті? Його публічні права безсумнівно закінчують своє життя разом з ним. Припиняють своє існування всі особисті та сімейні права. Нарешті, знищуються і деякі майнові права та обов'язки, а саме такі, які тісно пов'язані з особистістю померлого (наприклад, з договору особистого найму та ін.). В усіх цих випадках права та обов'язки не переживають свого суб'єкта — з його смертю вони помирають.

Стародавній Рим не знав спочатку іншої відповідальності за зобов'язаннями, окрім особистої. Тому спадкоємці взагалі не були зобов'язаними щодо боргів спадкодавців. Однак кредиторів такий стан не задовольняв. Тому вони знаходили будь-які способи змушувати дітей платити за боргами померлих батьків. Вони, наприклад, накладали арешт на труп померлого доки борги не будуть погашені. З розвитком цивільного та торгового обігу, оснований на приватній власності, римляни знайшли інший вихід з цього положення. Він полягав в універсальному наступництві (*successio universalium*), тобто переході всього об'єкту прав та обов'язків по-

мерлого до його спадкоємців. “Спадкодавець для приватного права не помер; він живе в особі спадкоємця”. Ця сентенція виходить з майново-юридичної особи спадкодавця. Хоч надалі римське приватне право пом’якшило суворість цієї конструкції, але основний зміст її залишився та її було рецеповано законодавствами Західної Європи (див. Французький цивільний кодекс, Цивільний кодекс Німеччини та ін.).

Поряд з універсальним наступництвом існує ще й сингулярне (*successio singularum*) — перехід окремих прав або обов’язків. В літературі й сьогодні існує декілька думок щодо правової природи саме спадкового наступництва. Б.Б.Черепакін, О.О.Підопригора вважають, що спадкування є саме універсальним наступництвом. Ф.А. Брокгауз, Н.Д. Єфрон взагалі вважають спадкове наступництво окремим видом сукцесії. Свою точку зору вони обґрунтовують тим, що при спадкуванні має місце перехід лише майна (об’єктів прав) від померлого до його спадкоємців, не включаючи до спадкової маси права та обов’язки спадкодавця. Вважається за більш до речну думка перших науковців.

Ще одне дискусійне питання, яке стосується універсального наступництва, полягає у наступному: універсальна сукцесія є методом чи принципом спадкового права? Проаналізувавши такі поняття як “метод права” (засіб дії на правовідношення), “принцип права” (основне начало, на якому ґрунтується правовідношення), а також спадкове законодавство, можна зробити висновок на користь принципу.

Таким чином, спадкування є перехід прав та обов’язків померлого (спадкодавця) до його спадкоємців. Правовий статус спадкодавця та спадкоємців законодавчо врегульовано у цивільних кодексах більшості країн, тобто спадкування є правовідносинами. Питання щодо суб’єктів цивільних правовідносин не виникає взагалі, наприклад, у зобов’язаннях ними є кредитор та боржник. Але у випадку спадкових правовідносин таке питання є гостро дискусійним в літературі.

1. Спадкодавець. Основною правовою відмінністю спадкодавця від інших осіб є те, що називаючи особу спадкодавцем, ми одночасно констатуємо смерть людини та наявність після її смерті спадщини. В момент смерті особи вона перестає бути суб’єктом права, її право-

та дієздатність, як і невід'ємні від особи соціально-правові якості, припиняються. Ані правоздатність, ані дієздатність успадкувати неможливо. Саме з вказаних причин ми не можемо говорити про спадкодавця як про суб'єкта спадкових відносин, як це робить, наприклад, Т.В. Саломатова у своїй праці "Наследование по завещанию и закону". Але коли ми говоримо про спадкування як про синонім спадкового наступництва, спадкодавець виступає як повноправний суб'єкт такого наступництва, адже тут акцент ставиться на сам процес переходу прав та обов'язків від однієї особи до іншої.

2. Спадкоємці. Спадкоємцями є особи, які мають право на спадщину. Розрізняють спадкоємців за заповітом та за законом.

а) Спадкоємці за заповітом. За законодавством більшості країн такими спадкоємцями можуть бути будь-які особи за бажанням спадкодавця, яке втілено в заповіті: фізичні, юридичні особи, держава.

б) Спадкоємці за законом. Ця група спадкоємців втілює в собі принцип "наступницький зв'язок поколінь як природна підстава спадкування". Раннє спадкування є спадкування членів сім'ї патріархальної сім'ї, пов'язаних єдністю сімейної влади та загального володіння майном. Згідно зі стародавнім римським правом безпосередніми наступниками померлого у його майні були діти, що знаходилися під його сімейною владою, в тому числі й дружина. Пізніше спадок починає переходити й до бокових родичів (Закони XII таблиць). Тобто підставою спадкування є не кровний зв'язок, а сумісне проживання в одному будинку, під однією сімейною владою. Лише з VIII ст. кровна спорідненість набуває у спадкуванні панівного статусу над началом спільності майна. В той же час виникає так зване *successio grandium*, тобто наступництво спадку за ступенем спорідненості.

Сьогодні така підстава як кровний зв'язок у спадковому праві більшості країн дістала свого апогею. Наприклад, цивільні кодекси Німеччини (§§1924 — 1927), Франції (ст.ст. 718 — 721) закріплюють велику кількість спадкоємців за законом. Це, з одного боку, дозволяє саме кровним родичам отримати спадщину від померлого, але, з другого, сприяє дрібненню спадку. Цивільний кодекс України 2003 року (вступить у дію з 1 січня 2004 року) закріплює п'ять черг спадкоємців (до шостого ступеня споріднення включно).

3. Виконавець заповіту (душеприказчик в Росії, виконавець (executor) або адміністратор (administrator) в США та Великобританії). Ця особа є суб'єктом спадкових правовідносин у тому випадку, якщо спадкодавець залишив заповіт. Виконавець повинен за особистою згодою виконати заповіт та отримати пов'язані з цим витрати. Виконавцем має бути тільки фізична особа (в тому числі й один зі спадкоємців), яка є повністю дієздатною. В США та Великобританії такі особи призначаються спеціальними судами зі спадкових справ.

4. Нотаріус (в деяких країнах судовий орган). Що стосується статусу нотаріуса, то тут треба погодитись з думкою С.Я. Фурси, Є.І. Фурси. Нотаріус фактично не є суб'єктом спадкових правовідносин. Його діяльність можна кваліфікувати як гарантію належної охорони і регулювання спадкових правовідносин, що передбачена державою для юридично необізнаних громадян.

Враховуюче все вищенаведене, можна зробити висновок, що у спадковому праві на сьогоднішній день існує ще багато спірних питань, які потребують вирішення не тільки на теоретичному, але й на законодавчому рівні.

Література:

1. Жюлио Л. де ла Морандьер. Гражданское право Франции. — М., 1958. — 742 с.
2. Ласк Г. Гражданское право США. — М., 1961. — 774 с.
3. Подопригора А.А. Основы римского гражданского права. — К.: Вентури, 1995. — 287 с.
4. Покровский И.А. История римского права. — СПб., 1998. — 555 с.
5. Преемство в праве / Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. — 1-е изд.. — СПб., 1898. — Т.49. С.47-50
6. Савельев В.А. Гражданский кодекс Германии. — М., 1994. — 95 с.
7. Саломатова Т.В. Наследование по завещанию и по закону. — М., 2002. — 496 с.
8. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія та практика: Навчальний посібник. — К.: Атака, 2002. — 496 с.
9. Черепахи Б.Б. Труды по гражданскому праву. — М.:Статут, 2001. — 478 с.